

Oorkonden en Mededelingen

EEN VERGETEN DRUK VAN HUBERTUS GOLTZIUS

Er zijn reeds enige publicaties over de figuur van Hubertus Goltzius als humanist, numismaat en geschiedschrijver verschenen, maar slechts weinigen behandelden het probleem van H. Goltzius als Brugs drukker (1). Tijdens onze opzoekingen omtrent de drukactiviteiten van de *Officina Goltziana* konden we enige interessante aspecten verduidelijken, en ondermeer een vergeten druk terugvinden (2).

Hubertus Goltzius (1526-1583) verbleef na zijn opleiding bij Lambert Lombard te Luik, van 1546 tot 1558 te Antwerpen. In deze drukkerstad bij uitstek liet hij in 1557 bij Gillis Coppens van Diest de *Vivae Omnium Fere Imperatorum Imagines* verschijnen. Gezien de ruime interesse werd het werk eveneens in het Duits, het Frans, het Italiaans en het Spaans uitgegeven. Marcus Laurinus uit Brugge, die

(1) De belangrijkste verschenen publicaties zijn: A. Dewitte, *Het humanisme te Brugge. 1515-1570*, Leuven, 1956, H. de la Fontaine Verwey, *Marcus Laurinus en Hubertus Goltzius*, in *Handelingen van het XXVIe Vlaams filologencongres*, Gent, 1967, p. 525-536. W.Th. M. Hendriks, *Hubertus Goltzius van Venlo. Schilder, graveur, geschiedschrijver, drukker en numismaticus, 1526-1583*, in *Spiegel der Historie*, 9, 1968, p. 320-326. M. Hoc, *Hubertus Goltzius. Editeur et imprimeur*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXVIII, 1925, p. 21-34. A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugse drukkers van de 16e eeuw. VI: Hubrecht Goltzius*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, LXXXIV, 1957, p. 114-161. A. Viaene, *Twee zeldzame Brugse drukken van Hubrecht Goltzius*, in *Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, XC, 1953, p. 43-57. A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Brugge, 1928. J. Weale, *Hubert Goltz dit Goltzius*, in *Le Belfroi*, III, 1866-1870, p. 246-277.

(2) W. Le Loup, *Hubertus Goltzius (1526-1583). Drukker-graveur*, onuitgegeven lic. verhand., Leuven, 1973.

van plan was een geschiedkundig werk over de oudheid te schrijven, waarin hij de munten en epigrafische teksten als historisch bewijsmateriaal zou verwerken, zag in de persoon van H. Goltzius een bekwaam medewerker. Op 21 juli 1558 kwamen Goltzius en M. Laurinus tot een akkoord. Om hun publicaties in de beste omstandigheden te laten verschijnen werd er op kosten van Marcus Laurinus een drukkerij opgericht waarvan Goltzius de leiding zou nemen. In september 1563 verscheen het eerste, in 1576 het laatste werk van deze «*private press*» (3). In die tijdsspanne, met een inactiviteit tussen 1566 en 1574, werden er vier in-folio boeken, twee volledige en een onvolledig in-4° boeken en twaalf in-8° boeken gedrukt. Het best gekend zijn de in-folio werken, samengesteld door M. Laurinus en Goltzius, die met tientallen gravures met muntvoorstellingen zijn verrijkt. De in-4° en in-8° boeken verschenen allen tussen 1563 en 1565 en zijn door verscheidene humanisten, waaronder heel wat Bruggelingen (Raevardus, Meetkercke, Pelsers, Otho en Cruquius) samengesteld.

Eén van de in-4° werken, die in geen enkele studie omtrent H. Goltzius vermeld wordt, is een uitgave van de *Novellae Constitutiones* van Justinianus.

Op de titelpagina staat :

IMP. IVSTINIA- // NI NOVELLAE CON- // STITVTIONES, // INTERPRETE IVLIANO PATRICIO ANTE- // cessore vrbis Constantinopolitanae, hactenus deside- // ratae, inter quas extant multae, quae in Grae- // co archetypo non habentur. // (vignet, 7 x 20 mm) Quibus accesserunt scholia seu notae incerti auctoris in // aliquot Constitutiones. // His subiunximus ipsius etiam Iustiniani, Iustini iunioris, // Tiberij Constitutiones nonnullas antehac // typis non excusas. // (drukkersmerk van H. Goltzius, houtsnede, 40 x 20 mm. Het merk stelt voor : Een jonge vrouw met in haar handen de hoorn des overvloeds waaruit verschillende munten vallen. Rondom de houtsnede staat de tekst HVBERTAS // AVREA. // SAECVLI. //) BRVGIS FLAND. // EXCVDEBAT HVBERTVS GOL- // TZIVS. ANNO M. D. LXV. // .

(3) H. de la Fontaine Verwey, *The first private press in the Low Countries. Marcus Laurinus and the Officina Goltziana*, in *Quarendo*, II, 4, 1972, p. 294-310.

Inhoud van het werk :

- f. (A) r^o : titelpagina
 v^o : blanco
- p. 3-6 : LVDOVICVS MI- // RAEVS (4) LECTORI- // BVS S. //
 gedateerd : Lugduni M.D.LX Kal. Augusti
- p. 7 : HVB. GOLTZIUS // LECTORI. //
 gedateerd : BRVGIS FLANDROR. ex officina // nostra, XIX
 kal. Februar. // M.D. LXV. //
- p. 8 : ERRATORVM //
- p. 9-229 : IN NOMINE DOMINI // INCIPIVNT CONSTITVTIO-
 // NES NOVELLAE IVSTINIANI IM- // PERATORIS,
 DE GRAECO IN LATINVM // TRANSLATAE PER
 IVLIANVM ELO- // QVENTISSIMVM ANTECESSO- //
 REM CONSTANTINOPOLI- // TANAE CIVITATIS. //
- p. 230-239 : SCHOLIA ANONYMA IN // CONSTITVTIONES //
 ALIQVOT. //
- p. 240-247 : PRAGMATICA SANCTIO // IVSTINIANI IMP.
 COMPLE- // CTENS VARIA CAPITVLA. //
- p. 248-251 : INCIPIIT IVSTINI IMP. // NOVELLA CONSTITVTIO
 AD // IVLIANVM PRAEFECTVM VRBIS DATA, QVAE
 // EX * GRAECA LINGVA IN LATINVM SER- //
 MONEM TRANSLATA EST. //
- p. 252-II4 : SACRVM PRAGMATICVM // TIBERII AVGVSTI, DE
 CON- // FIRMATIONE CONSTITVTIONVM IVSTINI
 // IMPERATORIS DE FILIIS COLONO- // RVM ET
 LIBERARVM. //
- f. Ii4v^o-Mm4v^o : INDEX CAPTIVLORVM // QVAE SVB VNAQ-
 VAQVE // CONSTITVTIONE CON- // TINENTVR. //
- f Mm5r^o : IVSTINIANI ET NONNVLLO- // RVM IMPP. CON-
 STITVTIONES // ALIQVOT. //
- v^o : privilegi; Dat. Bruxellae V. Idus Septemb. Anno a Christo
 nato M.D. LXIII
- f. Mm6r^o : drukadres :
 drukkersmerk van H. Goltzius, houtsnede, 60 x 26 mm,
 eromheen de tekst : HVBERTAS // AVREA // SAECVLI. //
 daaronder : BRVGIS FLANDROR. // EX OFFICINA
 HVBERTI GOL- // TZII ANNO M.D. LXV. // IIII. IDVS
 FEBRVAR. //
- v^o : blanco.

(4) Wijzen we er op dat L. Miraeus eveneens het voorwoord schreef voor de *Novellae Constitutiones*, in 1561 te Lyon bij J. Tornaesium en G. Gazeium gedrukt.

Justinianus (483-565) was van 527 tot 565 keizer van het Oost-Romeins keizerrijk (5). Onder zijn bestuur werd de *Codex Justinianus* samengesteld (529), welke gevolgd werd door de *Digesta (Pandectae, 533)* en door een leerboek voor studenten *Institutiones Iustinianae* (533). In 534 kwam een vernieuwde versie van de *Codex*, nl. de *Codex repetitae praelectionis*. De constituties welke in de periode 535-565 door Justinianus werden uitgevaardigd werden gebundeld onder de naam *Novellae*. Het gehele werk bestond uit minstens 165 nummers. De meeste van deze constituties zijn vermeld in de «*collectio graeca*» welke tijdens de regering van Tiberius II (578-582) werd samengesteld. Het belang van Justinianus voor het privaat-, het kerkelijk- en het publiek recht blijkt wel uit de +/- 900 uitgaven die zijn *Institutiones* kende. In de 16e eeuw behoorde het werk van Justinianus bij de bestsellers (6).

Tussen 1563 en 1566 verschenen bij de *Officina Goltziana* vijftien werken van de hand van vooral Brugse vrienden die allen typisch humanistische onderwerpen behandelden. Het is helemaal niet verwonderlijk dat bij Goltzius een juridisch werk als de *Novellae* verschijnt. Van J. Raevardus (Reyvaert, 1535-1568), specialist in het romeins recht, werden er bij Goltzius vier werken gedrukt (7).

Verschijningsvorm van het werk : in-4°, A-Z⁴Aa-Ll⁴Mm⁶, 128 ff.g., (255 pp.), 14 ff.n.g..

De gebruikte lettertypes zijn :

(5) M. Schanz, *Geschichte der römischen Literatur bis zur Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, dl. IV, München, 1959, p. 176-187. A.C. Oltmans, *De instituten van Justinianus*, Haarlem, 1941. W. Buckland, *A text-book of Roman law from Augustus to Justinian*, Londen, 1963. A.A. Vasiliev, *Justin the first. An introduction to the epoch of Justinian the Great*, Cambridge, 1950.

(6) In de jaren 1560 verschenen er verscheidene uitgaven van de *Novellae Constitutiones*. In 1561 te Basel bij J. Heruagium; nog in 1561 te Lyon bij J. Tornaesium en G. Gazeium; in 1562 te Parijs bij G. Merlin en G. Desboys; in 1565 bij H. Goltzius te Brugge; in 1567 bij Chr. Plantin te Antwerpen en in 1571 te Lyon bij G. Rouillium.

(7) J. Raevardus : *Ad leges duodecim tabularum liber singularis*, 1563; *Variorum sive de iuris ambiguitatibus libri quinque*, 1564; *Protribunalium liber singularis*, 1565; *De praeiudiciis libri duo*, 1565.

- p. 3-6 : romein; Tavernier's Mediaan, R 26 (8)
 p. 7 : italique; Guyot's Mediaan, IT 10
 p. 9-255 : tekstgedeelte : romein; 93 mm
 titeltjes : italique; Guyot's Mediaan, IT 10
 hoofdstuktitels : romein; Tavernier's Text, R 20
 randteksten : italique; Guyot's Mediaan, IT 10
 randteksten in grieks : 80 mm
 f. Ii4v^o-Mm4v^o : italique; Guyot's Mediaan, IT 10
 titels in romein; Tavernier's Text, R. 20.

In het werk treffen we drie houtsneden aan. Op de titelpagina het drukmerk van Goltzius, 40 x 20 mm. Op p. 9 een initiaal : de letter E met als achtergrond een voorstelling van de muze Melpomene, 39 x 39 mm. Op f. Mm^{6r} het drukmerk van Goltzius, voorstellend een vrouw met in haar handen de hoorn des overvloeds waaruit munten vallen, 61 x 25 mm.

Het papier heeft als watermerk een banderol waarin de tekst COSME en VRENT voorkomt, 71 x 17 (10)7 l. De onderlinge afstand van de brugdraden is 24 mm en er zijn ongeveer 12 vormdraden per cm. Dit watermerk treffen we in boeken uit de *Officina Goltziana* voor het eerst aan in de *Justinianus* en vinden we bij Goltzius in 1565 nog in zes in-8° werken terug.

De drukoplage van de numismatische werken van Goltzius was voor de *Caesar Augustus* (in-folio, 1574) 1000 exemplaren, voor de *Fastos* (in-folio, 1566) 700 exemplaren en voor de *Miscellanea Leopardi* (in-4°, 1566) 1250 exemplaren. De vermoedelijke oplage van de *Novellae* van Justinianus (in-4°, 1565) zal naar alle waarschijnlijkheid ook rond de 1250 exemplaren liggen.

Goltzius onderhield zeer interessante commerciële betrekkingen met Chr. Plantin uit Antwerpen. Beiden leverden aan elkaar heel wat papier maar Plantin zorgde bovendien voor de verkoop van werken die bij de *Officina Goltziana* verschenen. Uit de rekening van 14 juli 1566 (9) blijkt

(8) De siegels R + een cijfer IT + een cijfer beduiden respectievelijk een romein en italique lettertype. Ze verwijzen naar H.D.L. Vervliet, *Sixteenth-century printing types of the Low Countries*, Amsterdam, 1968.

(9) Plantin-Moretusmuseum, Archief, Rekeningen, boek III, f. 55.

dat Goltzius zijn verschillende in-4° en in-8° boeken per riem aan Plantin verkocht. En uit die zelfde rekening weten we dat Goltzius «188 Justiniani Novella (35 1/2 kat.)» aan Plantin leverde.

Een exemplaar van de *Novellae Constitutiones* bij Goltzius te Brugge in 1565 gedrukt, wordt bewaard te Gent in de bibliotheek van de Rijksuniversiteit, nr. Acc. 11078 en in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr. VB 28713 A.

W. LE LOUP